

---

## Temeljna načela islamske ekonomije

---

VIGOR MAŠTRUKO\*

### *Sažetak*

Od šezdesetih godina XX. stoljeća u islamskim zemljama počinje teoretsko i praktično stvaranje modela islamske ekonomije kao alternative postojećim prevladavajućim ekonomskim sustavima. U članku su ukratko opisana temeljna načela na kojima počiva islamska ekonomija i razlike u odnosu na ekonomski sustav koji prevladava na Zapadu. Navedeni su pojedini važniji financijski instrumenti. Ukratko su prikazana ostvarenja načela islamske ekonomije u praksi te problema i iskustvo u izgradnji cjelovita sustava.

*Ključne riječi:* islam, ekonomija, socijalna pravda

### *Uvod*

Tijekom XX. stoljeća stanovit broj pretežno islamskih država stekao je neovisnost od kolonijalne vladavine ili se emancipirao na međunarodnoj sceni (osim ostalog, golemim приходima od nafte). Neovisnošću su te zemlje preuzele jedan od dva dominantna modela uređenja društva: kapitalizam zapadnog tipa (veći broj zemalja), odnosno neke inačice ili elemente socijalističkog društvenog uređenja (Egipat, Alžir). Stupanj sekulariziranosti društava razlikuje se od zemlje do zemlje: dok je u pojedinim zemljama islamska vjerska zajednica potpuno odvojena od države (Turska), postoje zemlje koje su sveobuhvatnu islamizaciju vremenom prihvatile kao temeljnu ideologiju društva i države (Iran, Pakistan, Sudan). U potonjima uvodi se šerijatsko (islamsko) pravo, a tijela islamskih vjerskih dužnosnika i učesnaka (*šure*) stječu ulogu vrhovnih moralnih sudaca.

Koncept islamske republike kao društvenog uređenja različita i od kapitalizma i od socijalizma prvi je put utjelovljen 1979. islamskom revolucijom u Iranu, i od tada se to društveno uređenje pokušava afirmirati u islamskom svijetu.

---

\* Vigor Maštruko je polaznik poslijediplomskog studija Međunarodni odnosi, djelatnik je Ministarstva obrane RH.

Islamizacija društava nije zaobišla ni ekonomiju: potkraj šezdesetih stvaraju se idejni temelji islamske ekonomije (ekonomije koja se ravna prema načelima propisanim u Kur'anu i prema odlukama vjerskih autoriteta), a počinju se stvarati i prve institucije (banke) koje djeluju prema tim načelima.<sup>1</sup> Posljednjih godina brojni znanstveni i vjerski autoriteti u islamskim ali i zapadnim zemljama nastoje dokazati da su načela islamske ekonomije ne samo vjerodostojna alternativa postojećim glavnim ekonomskim sustavima, već i da ta načela omogućuju pravedniju i moralniju raspodjelu bogatstva te brži put prema blagostanju<sup>2</sup>.

Valja istaknuti da vodeći islamski ekonomisti uglavnom koriste postojeće (zapadne, često neoklasične i keynesianske<sup>3</sup>) ekonomske modele, premise i poglede. Pojednostavljeno, islamska ekonomija je "obična" ekonomija s dodatkom vrijednosnih sudova (u biti, socijalna ili politička ekonomija).

Definicija islamske ekonomije kreće se od uske (beskamatno bankarstvo) do široke (koja obuhvaća sve financijske operacije kojima se bave muslimani).

Svrha je ovog članka ukratko i općenito opisati temeljna načela islamske ekonomije i razlike u odnosu na ekonomski sustav što prevladava na Zapadu, navesti neke važnije financijske instrumente i ukratko prikazati ostvarenja islamske ekonomije u praksi, bez dubljeg ulaženja u pojedine aspekte ili područja islamske ekonomije.

### *Temeljna načela islamske ekonomije*

Glavni izvor iz kojega se izvode sva načela Islama jest Kur'an; to vrijedi i za ekonomski sustav. Osim Kur'ana, kao referenca za izvođenje pojedinih načela često se uzima praksa ili djelovanje važnih vjerskih ličnosti i vođa iz prošlosti (*suna*). Ako pak na neko konkretnije pitanje Kur'an ili povijesne reference ne daju odgovor, pravorijek izriču tijela sastavljena od vodećih vjerskih autoriteta (jedno od takvih tijela čije se preporuke često uzimaju kao mjerodavne jest *Fikh*<sup>4</sup> Akademija Organizacije islamskih država, ali takva tijela u islamskim državama postoje i na nacionalnoj ili nižoj razini). Proučavatelji Islama u pravilu pripadaju određenim vjersko-filozofskim is-

- 
- 1 Prvom islamskom bankom u moderno doba smatra se *Myt Gamt Saving Bank*, utemeljena 1963. u Egiptu. Ahmad, Ziauddin: *State of the Art, Islamic Economic Studies* vol. 2, br. 1, 1994.
  - 2 U literaturi se može pronaći čitav niz teoretskih argumenata kojima se dokazuje da islamska ekonomija omogućuje veći prihod za štetiše u bankama, veću efikasnost u alociranju resursa i veću stabilnost. Ahmad: *State of the Art*, 1994., Hannan, Shah Abdul: *The Role of the Government in an Islamic Economy*, Islamic Economics Research Bureau, Dhaka, Bangladesh
  - 3 Choudhury, dr. Masudul Alam: *Introducing Islamic Political Economy*
  - 4 *Fikh* je islamska pravna doktrina; svi arapski nazivi u ovom radu navedeni su fonetski, s engleskom transkripcijom u zagradi ako je drugačija od hrvatske.

lamskim školama, te se njihova tumačenja Kur'ana i povijesne baštine ponekad razlikuju, a to se odnosi i na ekonomski sustav, ali su glavna temeljna načela općenito prihvaćena u islamskom svijetu.

### *Socijalna pravda*

Prvo temeljno načelo jest načelo **socijalne pravednosti** – sva ostala ekonomska razmatranja drže se podređenima načelu socijalne pravde. To načelo podrazumijeva pravednu distribuciju bogatstva u zajednici (državi), iz čega slijedi obveza pomoći siromašnima,<sup>5</sup> zabrana nepravednog iskorištavanja drugih, obveza postizanja blagostanja i maksimalne zaposlenosti u zajednici te obveza za pojedince da tome pridonose.<sup>6</sup> To je načelo duboko ukorijenjeno u islamsku filozofiju i na njega se pozivaju svi pobornici islamske ekonomije. Premda je to općenito načelo deklarativno ugrađeno u ustave, zakone i temeljne dokumente mnogih država i ljudskih zajednica, autori koji zagovaraju islamsku ekonomiju i uređenje društva vole isticati da islam više inzistira na tom načelu nego neki drugi sustavi i da ga dosljednije primjenjuje.

### *Zabrana kamate (riba)*

Najočiglednija i najjasnija razlika između islamske ekonomije i ostalih sustava jest **zabrana uzimanja kamate** (arapski *riba*, što doslovno znači dodatak, povećanje ili višak), iz čega slijede i sve bitne razlike u financijskim instrumentima<sup>7</sup>. Ta se zabrana argumentira i moralnim i ekonomskim razlozima.

Kur'an izriječno zabranjuje uzimanje kamate pri financijskim transakcijama i to drži teškim grijehom.<sup>8</sup> Svaka kamata smatra se lihvaranjem,<sup>9</sup> a islamski ekonomisti ocjenjuju je logički i moralno neopravdanom jer, pre-

5 U islamskoj ekonomiji obvezan je *zakat*, porez koji namijenjen za potrebe siromašnih i nesposobnih za privređivanje (najčešći iznos poreza je 2.5 posto dohotka). Premda je *zakat* čest u islamskim državama, to je jednosmjerni instrument koji u ovom članku nije posebno opisan jer ne proizvodi posebne učinke niti se po svom karakteru razlikuje od drugih poreza (već samo po krajnjem korisniku).

6 Razlikuju se dužnosti pojedinaca i dužnosti društva u cjelini (*fard-e-kifaja*; *fard-e-kifayah*).

7 Zabrana se odnosi na sve subjekte u poslovanju: pojedince, državu, javne i dobrotvorne organizacije. Kahf, Monzer: *Instruments and Alternatives of Public Debts in Islamic Economy*.

8 Kamata se u Kur'anu naziva "ludošću", "stvari koju Bog želi uništiti", "stvari koja je u suprotnosti s vjerom" i "stvari koja zaslužuje rat od Boga" (Kilani, Abdul Razak: *Riba & Islamic Economic System*, The Muslim World League Journal, vol. 23, no. 10). Uzimanje kamate smatra se grijehom ravnim incestu i višestruko težim grijehom od preljuba. (Ahmed, dr. Syed Thanvir: *Attempt to Justify Interest an Exercise in Futility*)

9 Većina pravnih sustava zabranjuje lihvaranje. Međutim, granica između dopuštene kamate i lihvaranja rijetko je izriječno navedena. Takav je slučaj i u Hrvatskoj.

ma njihovu tumačenju, **sam protok vremena ne može opravdati profit** (čekanje ne može biti izvor zarade, niti se vrijeme može posjedovati),<sup>10</sup> već on mora biti asociran s radom (proizvodnjom ili trgovinom). Također, tvrdi se da je nepravedno da investitor ima **zajamčen prihod** (kamatu), dok sav rizik snosi korisnik zajma, koji mora otplatiti zajam s kamatama **bez obzira na uspjeh svog poslovnog pothvata**. Opravdanje da je kamata naknada za propušteni profit koji bi stekao vlasnik oplođivanjem novca pobija se činjenicom da je taj profit **hipotetičan** (dok je kamata stvarna; na taj način nešto hipotetično i imaginarno kompenzira se stvarnim, što nije ni logično niti pravedno<sup>11</sup>).

Osim moralnih i etičkih argumenata koje je teže osporiti zbog različitih zasada u različitim civilizacijama,<sup>12</sup> spominju se i mjerljivije tvrdnje: tako se tvrdi da uzimanje kamate omogućava bogatima da se dodatno obogate, dok će siromašni postati još siromašniji.<sup>13</sup> Konačno, postoje tvrdnje da će osim pravednije raspodjele ekonomski sustav bez kamata biti i efikasniji<sup>14</sup> (takve tvrdnje zasad su samo teoretske, jer čista islamska ekonomija još nigdje nije u potpunosti zaživjela, ili je njena primjena povezana s objektivnim teškoćama).

Kamata je zabranjena i u prikrivenim oblicima (npr. popust na cijenu ako je kupac ili dužnik spreman platiti odmah ili ranije od ugovorenog roka). Općenito, Ku'ran zabranjuje nezasluzenu zaradu (kakvom se smatra uzimanje kamate, ali i špekulacije i rizik, npr. kockanje), ali dopušta trgovinu i profit.

### *Privatno vlasništvo i uloga novca*

Za razliku od socijalizma, privatno vlasništvo u islamskoj ekonomiji je zaštićeno i zajamčeno<sup>15</sup>, iz čega slijedi i pravo raspolaganja, trgovine i nas-

10 Protok vremena ipak se uzima u obzir u islamskoj ekonomiji (kod *murabahe*), ali se to opravdava promjenom cijene određene robe u vremenu (*opportunity cost*) i ističe se da vrijeme ne može biti samostalan faktor. Saadallah, Ridha: *Concept of Time in Islamic Economics, Islamic Economic Studies* vol. 2, br. 1, 1994.

11 Saadallah: *Concept of Time...*, 1994.

12 Zanimljivo je da je i kod Židova uzimanje kamate bilo zabranjeno, osim prema nežidovima. Aristotel je govorio o jalovosti novca i oštro se opirao uzimanju kamate, što je opisao kao stvaranje novca od novca. Ziauddin Ahmad tvrdi da i u ranom kršćanstvu uzimanje kamate nije bilo prihvaćeno (Ahmad: *State of the Art*, 1994.), a i u Bibliji je moguće naći citate koji se mogu tumačiti kao osuda kamate (Ahmed: *Attempt to Justify...*).

13 Pritom se ide i dalje, pa se tvrdi da je uzrok današnjem svjetskom jazu između bogatih i siromašnih država upravo ekonomski sustav koji počiva na kamati. Kilani: *Riba & Islamic Economic System*

14 M. Umer Chapra tvrdi da ne postoji korelacija između količine nejednakosti koju neko društvo tolerira i ekonomske uspješnosti. Chapra, M. Umer: *Islamisation of Economy*

15 Teoretski, Bog (Allah) je vlasnik svega, pa tako i materijalnih dobara, a čovjeku su ona samo dana na korištenje i upravljanje kao namjesniku, čuvaru ili povjereniku (Allahovu *kalifu*).

ljeđivanja materijalnih dobara. Jamči se osobna ekonomska, radna i poduzetnička sloboda, ali je zabranjeno rasipanje i beskorisno trošenje.

Islam ističe razliku vlasništva i posjeda robe; često se ističe da vlasnik može raspolagati robom (trgovati) tek kad je posjeduje (dakle, ako ne posjeduje robu, ne može njome trgovati, bez obzira na to što ima sva prava vlasnika robe).

Profit je legalan i dopušten, ako je stečen u skladu s islamskim načelima, koja uključuju i socijalnu pravdu (pri određivanju profita valja se brinuti o kupovnoj moći građana) i ako je poduzetnik pravično namirio radnike.<sup>16</sup>

Također, novac se ne tretira kao druga roba: financijske institucije u islamskom društvu ne bi trebale nuditi izravne novčane usluge; ako žele zaraditi, moraju biti spremne trgovati robom, jer profit na zajmove (kamata) u šerijatskom pravu nije dopušten. Financijske usluge, dakle, uvijek se moraju odnositi na stvarna dobra ili usluge, odnosno proizvodnju ili trgovinu.<sup>17</sup>

### *Važniji koncepti u islamskoj ekonomiji*

U islamskoj ekonomiji postoji nekoliko koncepata koji se smatraju pogodnima, podobnima i primjenjivima u islamskoj ekonomiji. Njihova primjena bit će različita u detaljima od države do države, a razlikovat će se i u svojoj primjeni u pojedinim sektorima (bankarstvo, trgovina, javne financije, vanjska trgovina...) i u praktičnim oblicima primjene (za sudjelovanje u poslovnom pothvatu na temelju nekog instrumenta izdaju se certifikati kojima se pod određenim uvjetima može trgovati), ali imaju zajednički temeljni koncept i činjenicu da ih podržavaju tumači šerijatskih zakona. Islam propisuje i dopuštene oblike tih instrumenata i ograničenja.

#### *Mudaraba (mudhaarabah, al-mudharabah) – dijeljenje profita ili partnerstvo (Profit and Loss Sharing, PLS)*

*Mudaraba* se odnosi na ugovor dviju strana (investitora i poduzetnika) kojim se poduzetniku omogućuje provođenje nekog poslovnog pothvata. Investitor (*rab-ul-mal, rabb-ul-mal*) u pothvat ulaže novac a poduzetnik (*mudarib*) znanje i iskustvo, pri čemu poduzetnik upravlja pothvatom i donosi sve poslovne odluke (investitor nema pravo miješanja u poslovne odluke<sup>18</sup>).

16 Hannan: *The Role of the Government...*

17 Ridha Saadallah tvrdi da trgovina novcem i kreditiranje s kamatama vodi u ekspanziju dugova i kredita daleko preko stvarne pokrivenosti materijalnim dobrima, što proizvođači nastabilnost. Nasuprot tome, u islamskoj ekonomiji dugovi nastaju samo kada iza njih stoje materijalna dobra, što bi trebalo jamčiti veću stabilnost čitavoga gospodarstva. Saadallah: *Concept of Time...*, 1994.

18 Ta je uloga poznata i pod nazivom spavajući partner (*sleeping partner*).

Profit se dijeli između investitora i poduzetnika, a omjer se određuje pri sklapanju ugovora (uobičajeno je 60:40 posto u korist investitora). U slučaju neuspjeha, sve gubitke snosi investitor<sup>19</sup> (pod uvjetom da je poduzetnik radio s dužnom korektnošću /*due diligence*/; u slučaju nemara, namjerno lošeg ili nepoštenog rada poduzetnik će biti odgovaran zbog neuspjeha<sup>20</sup>).

U *mudarabi*, odgovornost investitora obično je ograničena (do visine ulaganja). Sva imovina koja se stekne u pothvatu vlasništvo je investitora; poduzetnik polaže pravo samo na udio u eventualnom profitu.

Iz navedenoga je vidljivo da u *mudarabi* profit investitoru nije zajamčen (kao što je u korištenjau kamate)<sup>21</sup>

Štednja se obično smatra *mudaraba* ugovorom: ulagač povjerava banci svoja sredstva, ali mu prihod (kamata) nije zajamčen, već ovisi o ukupnom profitu banke.<sup>22</sup> Tada je štediša *rab-ul-mal*, a banka *mudarib*; štediša stoga može ostvariti i gubitak ako banka loše posluje, ali i veći profit ako banka dobro posluje. Štediše se promatraju kao jedan *mudarib*, a profit dijele prema udjelu u ukupnoj štednji, nakon što banka zadrži svoj dogovoreni dio profita. Za razliku od klasične štednje, takvi ulози obično se nazivaju investicijskima.

#### *Mušaraka (musharakah, al-musyarakah) – zajedničko ulaganje (joint venture, PLS)*

*Mušaraka* (na arapskom, podjela, dijeljenje) je partnerstvo ili zajedničko ulaganje u poslovni pothvat. Profit iz pothvata dijeli se prema unaprijed utvrđenom omjeru, koji se određuje pri sklapanju ugovora i koji ne mora biti jednak omjeru uloženog kapitala. U slučaju neuspjeha, ugovorne strane snose gubitke u omjeru koji odgovara uloženom kapitalu (ne omjeru udjela u profitu). Svi partneri u ugovoru sudjeluju u upravljanju i donošenju poslovnih odluka.

U *mušaraki*, odgovornost partnera obično nije ograničena, a sva imovina koja se u pothvatu stekne vlasništvo je partnera u omjerima koji odgovaraju ulaganju.

*Mudaraba* i *mušaraka* smatraju se najvažnijim i napodobnijim instrumentima u islamskoj ekonomiji, koji bi trebali biti najčešće i najšire korišteni. U tradiciji islama, *mudaraba* i *mušaraka* su poslovni pothvati u koji-

19 Tu se ne misli na profit koji je planiran i zbog neuspjeha propušten; tu štetu snose i investitor i poduzetnik.

20 S obzirom na činjenicu da se *rab-ul-mal* ne miješa u upravljanje poslom, pojavio se problem asimetričnog informiranja: slučaj kad poduzetnik nekorektno ili lažno izvještava investitora o rezultatima poslovanja, čime mu uskraćuje profit. Kahf: *Instruments...*

21 Prema nekim tumačenjima, profit investitoru može zajamčiti treća strana, ako to želi, ali to mora biti potpuno pravno i financijski neovisna osoba koja to čini dragovoljno, bez protuusluga ili uvjeta bilo koje vrste Kahf: *Instruments....*

22 To ovisi o želji štediša. Njegov ulog može se smatrati i *hard al hasanom*, tj. običnim zajmom koji se samo povjerava banci na čuvanje i ne može stvarati profit.

ma partneri sudjeluju od početka do kraja; napuštanje pothvata ili kasnije priključivanje nisu u skladu s tradicionalnim učenjem. Ti oblici financiranja ne temelje se na dugu već na participaciji, za razliku od *salama* i *murabahe*, kod kojih se stvara određeni dužnički odnos.

*Murabaha (murabahah, al-murabahah) – povećanje cijene; marža (mark-up; cost-plus)*

*Murabaha* se odnosi na prodaju robe<sup>23</sup> po cijeni koja pored osnovne cijene koštanja uključuje i profit za prodavatelja (koji može biti iskazan kao fiksni iznos ili postotak). Takav ugovor je valjan ako su osnovna cijena, dodatni troškovi i profit jasno iskazani i obostrano prihvaćeni u vrijeme njegova sklapanja. Troškovi nabave robe (npr. dovoz, carina i sl.) uračunavaju se u osnovnu cijenu.

Moguće je i dopušteno da plaćanje bude **odgođeno**, čak i ako je cijena s odgođenim plaćanjem veća od cijene koju bi kupac platio da odmah kupuje robu (što je i najčešće).

Mogućnost odgođenog plaćanja po većoj cijeni neodoljivo podsjeća na uzimanje kamate odnosno kupovinu na kredit, što je i najveća zamjerka tom obliku ugovora u islamskoj ekonomiji. Često se smatra se da je *murabaha* samo način izbjegavanja izravnog uzimanja kamate, te da je treba primjenjivati samo u razdoblju tranzicije prema čistoj islamskoj ekonomiji, odnosno u slučajevima kad *mudaraba* i *mušaraka* nisu moguće.<sup>24</sup> Ipak, islamski ekonomisti nastoje istaknuti razlike između tog oblika trgovine i posuđivanja novca s kamatom, odnosno kredita za kupovinu robe. Ponajprije, ističe se da je *murabaha* moguća samo u slučaju kupoprodaje robe, a nipošto kad je posrijedi novac. Druga razlika koja se ističe jest fiksni profit, odnosno činjenica da profit prodavatelja mora biti unaprijed poznat pri sklapanju *murabaha* ugovora i ne može se naknadno mijenjati. Također, kao bitna značajka ističe se da prodavatelj mora posjedovati predmet prodaje, čime u određenom razdoblju snosi i rizik za robu.<sup>25</sup>

23 Općenita pravila za prodaju bilo koje vrste govore da predmet prodaje mora fizički postojati te da prodavatelj mora biti vlasnik predmeta i posjedovati ga. Izuzetak od tog pravila su *salam* i *istisna'* oblici prodaje, za što postoje povijesni i praktični razlozi. Predmet prodaje mora biti identificiran i specificiran, kao i datum izvršenja prodaje te cijena.

24 Neki islamski ekonomisti tvrde orijentacije tvrde da je *murabaha* prikriveno uzimanje kamate i smatraju je neprihvatljivom (Choudhury: *Introducing...*). Ipak, većina islamskih pravnika i teologa izjašnjava se u prilog *murabahe* (Saadallah: *Concept of Time...*, 1994.). Čest je i prigovor da se profit kod *murabahe* u mješovitim gospodarstvima određuje na temelju važeće kamate. (Homoud, Sami Hasan: *Aspirations and the Realities, Islamic Economic Studies*, vol. 2, br. 1, 1994.)

25 U praksi to znači da banka ne posuđuje novac kojim kreditira kupca neke robe, već je sama banka dužna kupiti robu i prodati je kupcu koji robu plaća s odgodom. Postupak se ubrzava tako da banka ovlasti kupca da kupi robu u njeno ime, i zatim tu robu proda kupcu, ali u tom razdoblju banka snosi rizik za robu.

### 3.4 *Idžara (ijarah, al-ijarah) – najam (leasing)*

*Idžara* je vrlo slična klasičnom najmu ili zakupu u zapadnoj ekonomiji: vlasnik opreme, zgrade ili drugog materijalnog dobra iznajmljuje ga najmoprincu po dogovorenom najmu s fiksnim profitom, prema dogovoru. Sudbina materijalnog dobra po isteku najma nije unaprijed određena (tj., dotadašnji vlasnik dobra to i ostaje); eventualni prelazak u vlasništvo najmoprince mora se posebno ugovoriti. Vlasnik iznajmljenog dobra snosi svu odgovornost i preuzima obveze što slijede iz vlasništva (pa tako i rizik kojemu je sredstvo izloženo), dok najmoprince odgovara za korištenje sredstva.

Predmetom najma ne mogu biti potrošna sredstva (hrana, gorivo ili streljivo), a vrijeme na koje se predmet iznajmljuje te najamnina moraju biti precizno određeni. Subjekt *idžare* može biti i država<sup>26</sup>.

Pojam *idžara* odnosi se i na najamni rad, u kojemu radnik prima redovitu plaću od poslodavca (što znači da se *idžara* može odnositi i na usluge).

#### *Bai al salam; salam (bai' al-salam; salam) – kupoprodaja s odgodom isporuke*

Taj oblik ugovora predviđa kupovinu i plaćanje robe odmah po sklapanju ugovora, dok je isporuka odgođena za ugovoreno vrijeme u budućnosti. Taj način prodaje iznimka je od islamskog pravila koje vrijedi za svaku drugu prodaju (pravilo da vlasnik predmeta mora biti u njegovu posjedu), no za to postoji povijesni i praktični razlog: na taj način najčešće je prodavana hrana (buduća žetva), čime je poljoprivrednicima omogućeno da odmah priskrbe novac za kupovinu sjemena i ostale troškove dok ne sazriju usjevi. Kako su kamate zabranjene, zajam im nije bio dostupan, pa je poljoprivrednicima dopuštena prodaja robe unaprijed. Kupac također ima svoj interes, jer je tako formirana cijena obično niža od one koju bi platio u običnoj prodaji. Naravno, postoji i rizik za kupca, jer kretanje cijena može biti i suprotno od očekivanoga.

Za *salam* islam propisuje uvjete: puna cijena mora biti plaćena odmah (i to isključivo novcem), a kvaliteta i količina proizvoda te vrijeme isporuke moraju biti jasno specificirani.<sup>27</sup> *Salam* ne može biti vezan uz proizvod jednog poljoprivrednog dobra ili proizvodnog kapaciteta. Predmet *salama* može biti samo **zamjenjiva** roba.<sup>28</sup>

26 Tako država može prodati neku nekretninu (zračnu luku ili most) drugim osobama, koju potom iznajmljuje od njih i za to plaća fiksnu najamninu. Kao i kod obveznica na zapadnom tržištu, potvrđama o tom aranžmanu može se trgovati na tržištu (ali samo po nazivnoj cijeni), a država time stiče mogućnost zaduživanja. Kahf: *Instruments...*

27 Tako primjerice drago kamenje ne može biti predmet *salam* prodaje, jer je svaki dragi kamen po svojim značajkama različit od drugog i ne može se unaprijed zajamčiti njegova kvaliteta.

28 U engleskom jeziku potrebljava se termin *fungible*; to je roba koja je sačinjena od zamjenjivih ili identičnih dijelova i koja nema svojstva karakteristična za pojedinog proiz-



### 3.6 *Istisna (al-istisna) - kupoprodaja s odgodom isporuke*

*Istisna* je odnos kod kojega kupac odmah plaća predmet trgovine, prije njegove proizvodnje i isporuke – to je, u biti, unaprijed plaćena narudžba proizvodnje. I taj oblik prodaje, kao i *salam*, iznimka je od općenitih pravila prodaje u islamskoj ekonomiji.<sup>29</sup>

I ovdje, kao i kod ostalih oblika prodaje, uvjeti (cijena i značajke proizvoda) moraju biti točno specificirani.

Osnovna razlika u odnosu na *salam* je ta da je kod *istisne* predmet prodaje roba koju tek treba proizvesti, dok se *salam* može odnositi na svakakvu robu (bez obzira na to je li već proizvedena ili ne). Osim toga, cijena ne mora biti plaćena unaprijed u cijelosti (kao kod *salama*), a ni vrijeme isporuke ne mora biti unaprijed određeno. Također, *salam* ne može biti otkazan nakon što je sklopljen, dok *istisna* do početka proizvodnje stvara samo moralnu obvezu (nakon početka proizvodnje, međutim, ni *istisna* ne može biti otkazana).

Kao i *idžaru*, *istisnu* može ugovoriti i država (čime se može npr. financirati izgradnja nekog objekta od javnog interesa; nakon izgradnje, država od vlasnika /investitora/ *idžarom* iznajmljuje objekt i za to plaća najamninu<sup>30</sup>). *Idžara* i *istisna* općenito se smatraju razvojno i neprofitno orijentiranim instrumentima.<sup>31</sup>

### *Kard al hasan (qard al hassan, al-qardhul hasan) – beskamatni zajam, posudba*

*Kard al hasan* je beskamatni zajam, odnosno posudba novca. U islamskom društvu, *kard al hasan* se smatra dobrovoljnom pomoći u slučaju nevolje, odnosno sredstvom socijalne solidarnosti.<sup>32</sup> Kako zajmodavac ne može očekivati nikakvu kamatu ili profit, posudba novca u islamskoj ekonomiji ima kudikamo manju ulogu nego u klasičnoj kapitalističkoj (uglavnom je riječ o humanitarnoj ulozi). Dužnik je obavezan otplatiti samo iznos koji mu je posuđen, ali može priložiti i dodatni iznos, ako želi, u znak zahvalnosti.

---

vođača. To može biti pšenica, riža, nafta, željezna ruda, ali i električna struja ili sjedalo u putničkom prometu. Automobil, zgrada ili električna centrala ne mogu biti predmet *salam* ugovora. El Gari, Mohammad Ali: *A Short Term Financial Instrument Based on the Salam Contract*, Islamic Financial Instruments for Public Sector Resource Mobilization, Jeddah 1998.

29 Odgoda isporuke ili plaćanja u islamu je dopuštena, ali odgoda i jednog i drugog nije. Saadallah: *Concept of Time...* 1994.

30 Kahf: *Instruments...*

31 Khan, M. Fahim: *Comparative Economics, Islamic Economic Studies*, vol. 2, br. 1, 1994.. Razlog tome je što su participativni modeli (*mudaraba* i *mušaraka*) primjenjivi samo za profitna ulaganja. Stoga država za financiranje neprofitnih (ili ne izravno profitnih) ulaganja (škole, svjetionici ili vojne instalacije) najčešće koristi upravo *istisnu*.

### *Ostali instrumenti i koncepti*

Osim navedenih glavnih koncepata, postoji i niz drugih, koji se uglavnom odnose na manje važne ili izvedene načine poslovanja u islamskoj ekonomiji, ili na koncepte koji nisu temeljni. *Istidžrar* (*al-istijrar*) tako podrazumijeva ugovor o redovitoj opskrbi robom za određenu cijenu, *kafala* (*al-kafalah*) je jamstvo treće osobe koja solidarno jamči za imovinu ili sredstva neke od strana u ugovoru, *ran* (*al-rah*) je jamstvo u obliku sredstva ili nekretnine (slično hipoteci), *vakala* (*al-wakalah*) se odnosi na zastupanje (kad ugovorna strana ovlasti drugu osobu za zastupanje), *musavama* (*musawamah*) je prodaja kod koje osnovna cijena i profit nisu poznati već se ugovara ukupni iznos. U islamskoj ekonomiji postoje i standardni arapski nazivi za koncepte koji se u istom obliku javljaju i u drugim ekonomskim sustavima.

### *Iskustva i praktična primjena načela islamske ekonomije*

Dosadašnja primjena načela islamske ekonomije može se podijeliti na dva osnovna modela: koegzistencija s klasičnom zapadnom ekonomijom i čista islamska ekonomija.

Prvi oblik je češći, jer je i veći broj zemalja u kojima islam nije državna ideologija, već su više ili manje sekularizirane. U tim se zemljama islamske banke i ostale institucije utemeljuju i postoje paralelno s bankama koje posluju s kamatom<sup>33</sup>. U posljednjih desetak godina banke koje posluju po islamskim načelima počele su se osnivati i na Zapadu,<sup>34</sup> tamo gdje zakoni to dopuštaju, a sve više zapadnih banaka otvara ogranke koji posluju po islamskim načelima.<sup>35</sup>

U drugom slučaju, cjelokupan ekonomski sustav države je organiziran u skladu s načelima islama, a drugi oblici institucija i poslovanja nisu dopušteni. To je zasad slučaj s Iranom, Pakistanom<sup>36</sup> i Sudanom, iako i između tih država postoje bitne razlike: dok je u Iranu cjelokupan bankarski sustav nacionaliziran, privatno vlasništvo financijskih i ostalih institucija u Pakistanu kudikamo je raširenije.<sup>37</sup>

32 Saadallah: *Concept of Time...*, 1994.

33 U Jordanu npr. postoji jedna, državna islamska banka, dok ih u Egiptu, Kataru, Bahreinu i Bangladešu ima više. Homoud: *Aspirations...*, 1994.

34 Primjerice u Danskoj i Luksemburgu (Homoud: *Aspirations...*, 1994.), iako se tvrdi da su na mješovitim tržištima islamske banke u startu u slabijem položaju, jer nemaju pristup svim financijskim instrumentima kamatne ekonomije (npr. obveznice). (Ahmad: *State of the Art*, 1994.)

35 *Citibank* je npr. 1996. osnovala ogranak (tzv. *window*) koji posluje po islamskim načelima, *City Islamic Investment Bank*.

36 U Pakistanu domaće banke moraju poslovati po islamskim načelima, dok za strane banke to nije obvezno.

37 Postoje velike dvojbe oko pitanja bi li banke u islamskoj ekonomiji trebale biti nacionalizirane ili privatizirane (ekstremno mišljenje je da banke u islamskom sustavu ne bi

Pitanje je može li postojati i treći put, odnosno mogu li se neka načela islamske ekonomije (u prvom redu poslovanje bez kamate) selektivno izdvojiti iz cjeline islamskog sustava i primijeniti bez religijsko-ideološke osnove; to se u praksi još nije dogodilo.

Premda pristaše islamske ekonomije teoretskim modelima pokušavaju dokazati da ekonomija organizirana prema islamskim načelima omogućava veću efikasnost i rast nacionalne privrede uz pravedniju raspodjelu bogatstva, u praksi tako nešto još nije ni izbliza dokazano.<sup>38</sup> Nema praktičnih dokaza i primjera koji bi nedvojbeno potvrdili da su glavni ciljevi islamske ekonomije bar dijelom postignuti. Čak i islamski ekonomisti priznaju da dosadašnji rezultati još nisu ispunili velika očekivanja.

Prvi razlog za to jest činjenica da islamski oblik ekonomije još nije zaživio u dovoljnom opsegu niti je dovoljno dugo prisutan da bi se moglo utemeljeno govoriti o efikasnosti ili pravednijoj raspodjeli. U zemljama gdje islamske financijske institucije postoje paralelno s klasičnima, one su gotovo svugdje u manjini, te je teško govoriti o generalnom utjecaju na ekonomsku situaciju ili rast blagostanja u tim državama (štoviše, kad bi se moglo odstraniti naftu kao izvor prihoda, vjerojatno bi se pokazalo da su ekonomski pokazatelji bolji ondje gdje je udio zapadne ekonomije veći).<sup>39</sup>

Na nižoj razini, postoje islamske banke koje uspješno posluju,<sup>40</sup> no ne uvijek onako kako bi se željelo: udio preporučenih oblika poslovanja (*mudaraba* i *mušaraka*) kudikamo je manji od željenoga, dok dominira *murabaha* (koja bi se trebala rabiti vrlo ograničeno, u nedostatku ostalih sredstava). Razlog tome traži se u činjenici da kod *mudarabe* investitor nije u prilici da upravlja poslovnim pothvatom, te stoga banke ne ulaze rado u takve aranžmane.<sup>41</sup> Postoji i rizik zbog asimetričnog (neistinitog) informiranja od strane poduzetnika, odnosno lažnog prikazivanja profita.<sup>42</sup> Kod *mušarake*, ograničavajući faktor je trajanje pothvata, jer se često događa

---

uopće trebale postojati, jer su proizvod kamatne ekonomije, a da bi njihovu funkciju trebala u potpunosti preuzeti država i njen proračun), no ta dvojba nije prisutna samo u islamskim zemljama. Homoud: *Aspirations...*, 1994., Hannan: *The Role of the Government...*

38 Za detaljniju makroekonomsku usporedbu islamskog modela i sustava temeljenog na kamati vidjeti Khan: *Comparative Economics*, 1994. i Ahmed: *Attempt...* M. Fahim Khan tvrdi da je u islamskom ekonomskom sustavu naglasak na proizvodnji, a ne na potrošnji; da je sklonost inflatornim kretanjima manja; da je mobilizacija kapitala za malo poduzetništvo lakša jer poduzetnik ne treba imati početna sredstva (kod *mudarabe*); da je bankarski sustav stabilniji; konačno, da je raspodjela profita pravednija i obuhvaća širi sloj pučanstva.

39 U Saudijskoj Arabiji, na primjer, postoji golem jaz između uskog sloja najbogatijih i siromašne većine, premda islam izravno govori protiv takvog uređenja. Također, porast standarda širokih slojeva stanovništva u zemljama izvoznicama nafte ne može se ni teoretski pripisati samo blagotvornom učinku islamskog ekonomskog sustava.

40 Ali i različiti fondovi i osiguravateljske tvrtke.

41 Kahf: *Instruments...*, 1994.

42 Informacijska asimetrija je situacija u kojoj strane u ugovoru ne raspoložu istim informacijama. Problem prikrivanja ili lažnog prikazivanja informacija o poslovanju od stra-

da poslovni pothvat počne počne generirati profit nakon dugog vremena. Još je jedan razlog zbog kojeg je *murabaha* privlačnija. To je činjenica da je rizik za investitora najmanji i najkraći, a ne uključuje ni anticipiranje buduće cijene robe.<sup>43</sup>

Kad je riječ o zemljama u kojima je ekonomija utemeljena na čistim islamskim načelima, samo se u Iranu može govoriti o duljem promatranom razdoblju, ali je i u tom slučaju objektivna procjena učinaka islamskog ekonomskog sustava otežana zbog specifičnosti iranskog društva (visok stupanj nacionaliziranosti, ograničena privatna inicijativa, snažna ideologizacija društva).

Vrednovanje dostignuća islamske ekonomije bilo bi kudikamo jednostavnije kad bi ona bila potpuno sumjerljiva s dostignućima zapadnog kapitalizma, kao što je bio slučaj sa socijalizmom. Razlike u tehnološkoj i ekonomskoj razvijenosti, temeljima nacionalnih gospodarstava (nafta kao ključni faktor kod velikog broja islamskih zemalja), kulturno-civilizacijskom obrascu i tradicijama između razvijenih zapadnih država i islamskih zemalja prevelike su da bi se moglo govoriti o izravnoj usporedbi dvaju sustava.

### Zaključak

Činjenica je da su načela islamske ekonomije sve prihvaćenija u islamskom, ali i zapadnom svijetu, te da je broj država i institucija koje prihvaćaju ta načela i posluju prema njima sve veći, jer su i potrebe i želje za takvim uslugama sve veće. Islamske financijske institucije postoje u više od 70 zemalja, a njihova se vrijednost od 1982. učetrdesetostručila i danas iznosi više od 230 milijardi USD.<sup>44</sup> Stvoren je i *Dow Jones Islamic Market*, burzovni indeks koji prati 600 tvrtki koje se ravnaju islamskim načelima. Na međunarodnoj razini, 1975. stvorena je Islamska razvojna banka. Postoji i Međunarodna udruga islamskih banaka (*International Association of Islamic Banks*) koja promiče suradnju pojedinih banaka.<sup>45</sup>

Moralnu i etičku stranu takva sustava teže je objektivno prosuditi premda zagovornici tog pristupa upravo te motive često ističu kao najveću prednost islamske ekonomije.

Iako su konačni ciljevi pobornika islamske ekonomije – socijalna pravda, blagostanje i kvalitetan život za sve – općeprihvatljivi, a metode kojima

---

ne poduzetnika smatra se velikom preprekom za slobodnije ulaganje za investitore. M. Fahim Khan se tome suprotstavlja i navodi primjer tržišta rabljenih vozila koje funkcionira unatoč velikoj informacijskoj asimetriji. Khan: *Comparative Economics*, 1994.

43 Khan: *Comparative Economics*, 1994.

44 Tvrdi se da je rast islamskih banaka u razdoblju od 1980. do 1986. bio u prosjeku veći nego rast običnih banaka. Ahmad: *State of the Art*, 1994.

45 Ta se suradnja ocjenjuje nedovoljnom, ponajprije stoga što nisu donesena jedinstvena i općeprihvaćena pravila za islamske financijske instrumente Homoud: *Aspirations...*, 1994.

se to nastoji ostvariti imaju solidnu teoretsku podlogu, zasad je teško zamisliti da bi se takav sustav mogao proširiti izvan granica islamskog svijeta i postati dominantnim. Glavna prepreka širenju tih načela jest njihova uska povezanost s islamom kao religijom. Za razliku od socijalizma, koji je alternativu kapitalizmu gradio upravo na različitoj političkoj ekonomiji, islam se nudi kao sveobuhvatan kulturni i civilizacijski obrazac, koji je ostatku svijeta neprihvatljiv; čini se da je zasad načela islamske ekonomije moguće prihvatiti samo "u paketu" s drugim elementima islamske civilizacije.

Stvaranje novog sustava golem je posao (pogotovo ako se uzme u obzir dodatno ograničenje – tvrda šerijatska pravila i često ekstremni i isključivi stavovi vjerskih vođa u njihovu tumačenju). Najbolji načini primjene islamskih načela u ekonomiji još se traže i razmatraju, i sasvim sigurno treba proći još bar deset do dvadeset godina do trenutka kada će se moći reći je li posrijedi neuspjeh eksperiment koji jednostavno ne omogućava dovoljno brz i održiv razvoj društava (zbog nedovoljne konkurentnosti u odnosu na klasični sustav ili zbog ograničenosti ideološko-religijskih temelja), ili pak vjerodostojna alternativa dominantnom sustavu kapitalizma zapadnog tipa. U potonjem slučaju može se zamisliti i eventualno skidanje ideološko-religioznog pečata s temeljnih načela islamske ekonomije i njihovo šire prihvaćanje na temeljima moralnosti, etičnosti i socijalne pravde.

### *Literatura*

- Choudhury, dr. Masudul Alam: *Introducing Islamic Political Economy*, <http://www.uccb.ns.ca/mchoudhu/chapter1.html>
- Kahf, Monzer: *Instruments and Alternatives of Public Debts in Islamic Economy*, <http://www.kahf.net/English/DEBTS.html>
- The Muslim World League Journal*, vol. 27, <http://www.islamweb.net/english/new/week46/46-03.htm>
- Chapra, M. Umer, *Islamisation of Economy*, <http://www.islamweb.net/>
- Mahmoud, Shaikh Abdul Haleem: *The Economic Dimension in Islam*, <http://www.islamweb.net/>
- Kilani, Abdul Razak: *Riba & Islamic Economic System*, *The Muslim World League Journal*, vol. 23, no. 10, <http://www.islamweb.net/>
- Saadallah, Ridha: *Concept of Time in Islamic Economics*, *Islamic Economic Studies*, vol. 2, br. 1, 1994.
- Ahmad, Ziauddin: *State of the Art*, *Islamic Economic Studies*, vol. 2, br. 1, 1994.
- Khan, M. Fahim: *Comparative Economics*, *Islamic Economic Studies*, vol. 2, br. 1, 1994.

- Homoud, Sami Hasan: Aspirations and the Realities, *Islamic Economic Studies*, vol. 2, br. 1, 1994.
- El Gari, Mohammad Ali: *A Short Term Financial Instrument Based on the Salam Contract*, Islamic Financial Instruments for Public Sector Resource Mobilization, Jeddah 1998.
- Zarqa, Muhammad Anas: "Istisna' Financing of Infrastructure Projects", Islamic Financial Instruments for Public Sector Resource Mobilization, Jeddah 1998.
- Kahf, Monzer: *The Use of Assets Ijara Bonds for Bridging the Budget Gap*, Islamic Financial Instruments for Public Sector Resource Mobilization, Jeddah 1998.
- Muqaradah*, OIC Fiqh Academy Resolution No. 5 concerning Muqaradah bonds and investment certificates, Jeddah 1988.
- Ahmed, dr. Syed Thanvir: *Attempt to Justify Interest an Exercise in Futility*, <http://www.islamicvoice.com/april.99/economy.htm>
- Hannan, Shah Abdul: *The Role of the Government in an Islamic Economy*, Islamic Economics Research Bureau, Dhaka, Bangladesh

---

### Summary

---

In the nineteen sixties, in Islamic countries formation of theoretical and practical model of Islamic economy was initiated that would represent a certain alternative to existing prevalent economic systems. The paper deals with basic principles on which the Islamic economy rests on, as well as with differences regarding the economic system which prevails in the West. The author outlined certain significant financial instruments. He also gave an overview of accomplishment of principles of Islamic economy in practice and problems and experiences in establishing a complete system.